

ARAP HANI VE YAPININ 18 - 19. YÜZYIL İSTANBUL HANLARI İÇİNDEKİ YERİ

*Didem BOYACIOĞLU**

Özet: Bu çalışma, İstanbul'un Eminönü İlçesi'nde yer alan Arap Hanı'nın tarihsel gelişimi ve mekan özelliklerinin incelenmesinin yanı sıra 18. ve 19. yüzyıl şehir hanlarıyla yapılan karşılaştırmalar neticesinde dönem hanlarının yapım teknikleri ve mimari özelliklerinin tartışılmasını hedeflemektedir. Arap Hanı, bir iç avlu etrafında düzenlenmiş beşik tonozlu mekânlardan oluşan iki katlı, kâgir bir yapıdır. Klasik Osmanlı ticaret han mimarisinin plan şemasını tekrar etmekle beraber, 19. yüzyılda, batı etkisiyle birlikte görülen malzeme ve üslup farklarını da içermektedir. Bu özellikleri ile yapı, Osmanlı şehir hanlarının batılılaşma çabaları ile birlikte geçirdiği köklü değişiklikleri de gözler önüne sermektedir. Çalışma kapsamında, 18. ve 19. yüzyıl İstanbul hanları genel özellikleriyle ele alınmış, plan, cephe, malzeme ve yapım teknikleri açısından Arap Hanı ile karşılaştırmalı analizleri yapılmıştır. Makale esas olarak, yazarın, İTÜ Mimarlık Fakültesi Restorasyon Bölümü'nde, Doç. Dr. Yegan Kahya danışmanlığında, 2005 yılında tamamladığı "Eminönü Küçükpazar'da Arap Hanı Restorasyon Projesi" isimli Yüksek Lisans Tezi'ne dayanarak hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Şehir Hanları, Arap Hanı, İstanbul, 18. ve 19. yüzyıllar.

Arap Hanı and Its Importance in 18TH – 19TH Century Khans in İstanbul

Abstract: The aim of this paper is to analyze the construction history of Arap Khan, situated in the Eminönü district of İstanbul and to discuss the architectural features of 18th and 19th century khans with a comparative study. Arap Hanı is a double storied, masonry building, consisted of barrel vaulted rooms around an inner court. Despite repeating the plan scheme of classical Ottoman khans, the building implies the 19th century western influence in material and architectural style and thus, displays the radical changes in the Ottoman city-inns with the efforts of westernization. In this study, general architectural features of the 18th and 19th century khans are discussed and comparative analyses are made by means of plan, façade, material and construction techniques.

This paper is based on the author's master's thesis, named as "Restoration Project of Arap Hanı in Eminönü Küçükpazar" with Assoc. Prof. Dr. Yegan Kahya as the supervisor at ITU Faculty of Architecture, Department of Restoration.

Key Words: City-inns, Arap Hanı, İstanbul, 18th and 19th century.

1. GİRİŞ

Doğal ve korunaklı bir liman olan Haliç, ilk yerleşim dönemlerinden itibaren, İstanbul'un tarihinde belirleyici bir unsur olmuştur. Deniz ticaretine elverişli konumu, Haliç kıyılarının, limanları, iskele ve rıhtımları ile ticari bir merkez olarak gelişmesine olanak vermiştir. 15. yüzyıldan itibaren, Sarayburnu'ndan Ayvansaray'a kadar uzanan Haliç limanlarını şehrin ticaret merkezlerine bağlayan yollar üzerinde, hanların inşa edildiği görülmektedir. 16. yüzyılda genellikle ahşap olan han ve dükkanlar, bölgede çıkan yangınlarda büyük ölçüde tahrip olduğundan, bu dönemden günümüze az sayıda ticaret yapısı kalmıştır. 17. yüzyılda ticaret yapılarının kâgir olarak inşa edilmeye başlanması, kentin fiziksel görünümünün yavaş yavaş değişmesine neden olmuştur (Cantay,1994). Böylece, 18. yüzyılın sonlarına gelindiğinde, kentin ithal ettiği malların boşaltılıp saklandığı, binlerce denizci ve tüccara hizmet veren büyük liman bölgesinin arkasında, Eminönü- Laleli- Bayezid üçgeninde, yoğun bir hanlar bölgesi ve çarşılar oluşmuştur. Genellikle bu hanlar, şehrin silüetinde yer alan anıtsal külliyele

* İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü, 34437 İstanbul.

yarışacak bir görünüm sergilemeksizin, doku içinde, mimariyi tamamlayıcı elemanlar olarak inşa edilmişlerdir (Güran,1978).

19. yüzyıl'da, batılılaşmanın getirdiği yenilikler ile birlikte, bölgenin mimari karakterinde önemli değişiklikler olmuştur. Bu dönemde, hemen hepsi Batılı üsluplarda ve eskiye göre çok daha büyük ölçekte yapılan kagir dükkanlar ve hanlar bölgenin görünümünü oldukça değiştirmiştir (Kuban,1994).

Osmanlı ticaret hayatı içerisinde çok önemli bir yer tutan şehir hanları, günümüzde eski canlılığını yitirmiş, modern ihtiyaçlara yeteri kadar cevap veremedikleri için ya terk edilmiş ya da kısmen boşaltılmıştır. Halen kullanılmakta olan hanların birçoğu ise, bakımsızlık veya bilinçsiz uygulamalar nedeniyle özelliklerinden pek çok şey kaybetmiştir.

Bu makale, İstanbul'un Eminönü İlçesi'nin Küçükpazar Sempti'nde yer alan Arap Hanı'nın tarihsel gelişim sürecinin aydınlatılmasının yanı sıra dönem hanlarıyla yapılan tipolojik karşılaştırmalar sayesinde 18. ve 19. yüzyıl İstanbul hanlarıyla ilgili bilgi birikimimize katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

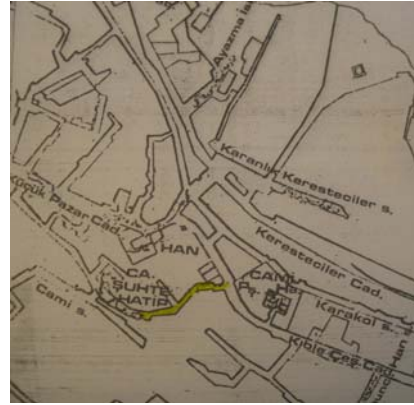
2. ARAP HANI'NIN TARİHSEL GELİŞİMİ

Arap Hanı, İstanbul'un Eminönü İlçesi'nde, Kible Sokak üzerinde yer almaktadır. Hanın yapım yılı veya isminin menşesine ilişkin net bir bilgiye ulaşılamamıştır (Gökten, 2005). Ancak, Osmanlı şehir hanları içerisinde, İzmir'deki Arap Hanı, Halep'te Venedikliler Hanı, İstanbul'da Acem Hanı gibi dış ülkelerden yerleşime gelen yabancı uyrukluları barındıran ve dolayısıyla bu isimlerle anılan hanlar olduğu bilinmektedir (Ersoy, 2001). Arap Hanı'nın da benzer bir oluşuma örnek teşkil etmiş olması muhtemeldir.

Fazıl Işıkoğlü'nün Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde bulduğu ve Miladi 1827 yılına tarihlediği defterde, o tarihte Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ne bağlı İstanbul hanlarının isimleri bulunmaktadır (Işıkoğlü, 1973). Fakat adı geöen defterde Arap Hanı ismine rastlanmamıştır. Kevork Pamukciyan'ın, 1868 yılında yazılmış Ermenice bir kaynaktan yaptığı ve o tarihteki hanların listesinin yer aldığı çeviride, Arab Hanı'nın, Sultan Muhammed'de (bugün Fatih), Deve Hanı Sokak'ta bulunduğu ifade edilmektedir (Pamukciyan,2002). Ancak, çeviride adı geöen hanın, makale kapsamında incelenen "Arap Hanı" ile ilişkisi kurulamamıştır. Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi'nin koleksiyonunda 20 cilt olarak yer alan 1868-1945 yıllarına ait Şark Ticaret Yıllıkları'nda ise Arap Hanı yer almamaktadır.

Şekil 1:
Küçükpazar Haritası
(İBB harita no: f1c25d2a)

Şekil 2:
Ayverdi Haritaları
(Atatürk Kitaplığı, harita no:3144)

1875 tarihli Ayverdi haritalarında Arap Hanı işaretlenmemiştir (Şekil 2). Ancak bu harita yapıyla ilgili başka ipuçlarını içermesi bakımından önemlidir. Arap Hanı'nın giriş cephesi günümüzde önünden geöen yola göre belli bir açıyla konumlanmaktadır (Şekil 1). Ancak Ayverdi haritasında bu yolun bugün olduğu gibi düz olmadığı gözlenmektedir. Bu durum, hanın 1875 tarihinden önce yapılmış olması ihtimalini güçlendirmektedir.

Arap Hanı, en erken, 1892 tarihli Küçükpazar yangın haritalarında görülmektedir (Şekil 3). Lejandı bulunmayan haritada, bugünkü şekliyle çizilmiş olan Kible Sokak'ın, o tarihlerde meydana gelmiş lokal bir yangının ardından düzenlenmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Şekil 3:
Küçükpazar Yangın Haritaları
(Atatürk Kitaplığı harita no: 5377)

Şekil 4:
Pervititch Haritaları
(Atatürk Kitaplığı harita no:69)

Arap Hanı'nın bilinen en eski sahipleri Karadenizli bir ailedir. 1934-1944 yılları arasında, vevaset yoluyla aile içerisinde kalan han, 1944 yılında, Mustafa Kazım Ergin ve Ahmet Ergin'e satılmıştır. 1951 yılında hanı Rıza Baruter almıştır. Halen aynı aileye ait olan hanın tapu kütüğünde, "Nev'i Abdüsselamet Vakfı" yazmaktadır. Hana ait dosya içerisinde bulunan Osmanlıca belgeler tercüme ettirilmiş, üzerinde, "Nev'i Hazine-i Mülhak Defterdar Abdüsselam Efendi Vakfı'ndan" ibaresi bulunan kayıtların, Küçükpazar'da çeşitli hane ve dükkânlara ait olduğu görülmüştür. Ancak, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde vakfa ait bir kayıt bulunamamıştır. Sicill-i Osmani'de, Abdüsselam Efendi'nin 16. yüzyılda yaşamış olduğu, Mısır'ın fethinden sonra İstanbul'a getirilerek maliye işlerinde çalıştığı, yükselerek başdefterdar olduğu, Küçükpazar'da bir mektep inşa ettirdiği belirtilmektedir (Süreyya,1996).

1943 tarihli Pervititch haritasında, han "Arap Otel" olarak adlandırılmaktadır (Şekil 4). Hanın günümüzdeki sahiplerinden biri olan Erol Baruter ile yapılan görüşme sonucunda, yapının babası tarafından satın alındığı 1951 tarihinde, bekâr odaları şeklinde kullanıldığı öğrenilmiştir. Günümüzde, genellikle demir işleri ile ilgili atölyelerin bulunduğu hanın bazı mekânları depo, büro gibi işlevler için kullanılırken, bazı mekanlar oda olarak kiralanmaktadır.

Yapı, Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu tarafından, "Süleymaniye SİT Sahası" içerisindeki resmi, dini ve askeri eserlere yönelik, 09.04.1977 tarih ve 9776 sayılı karar ile korunması gerekli taşınmaz eser olarak tescil edilmiştir.

3. ARAP HANI'NIN MEKÂNSAL ÖZELLİKLERİ

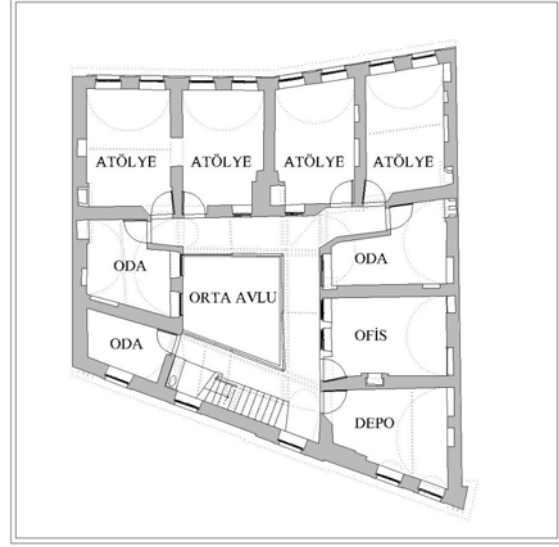
Şehir hanı olarak inşa edilen Arap Hanı, 208 m² taban alanına sahip, iki katlı, kagir bir yapıdır. Bitişik nizamda ve parsel biçimine uygun olarak yapılmıştır. Yapının plan şeması, bir iç avlu etrafında düzenlenmiş, üzeri beşik tonozla örtülü mekânlardan oluşmaktadır. Katlar arası ulaşımı sağlayan merdiven tek kollu olup, güney cephesine bitişik olarak konumlanmıştır. Birinci katta yer alan odalar, orta avluyu üç tarafından çeviren, demir kolon ve kirişlerin taşıdığı tonozlu bir revaka açılır. Her odada bir ocak ve niş bulunmaktadır (Şekil 5 ve 6). Odaların taş söveli, dövme demirden kapılarının özgün olduğu düşünülmektedir. Revaka açılan pencereler ise yuvarlak kemerli olup, taş sövelerle belirginleştirilmiştir. Dikdörtgen ve yuvarlak profilli kemerlerin, vurgulanmış kilit taşları bezemelidir. Kemerlerin sövelere oturduğu noktalarda, birer başlık bulunmaktadır (Şekil 8).

Revakın üzeri beşik tonozla örtüldür. Bu örtü bir taraftan kâgir duvarlara, diğer taraftan, 7x7 cm. ebatlarındaki demir kolonlar tarafından desteklenen, dövme demirden yapılmış kirişlere oturmak-tadır (Şekil 7 ve 8).

Strüktürün sağlamlığını arttırabilmek amacıyla, duvar konstrüksiyonu içerisine farklı kotlarda yerleştirilmiş gergiler, açık kılıçlı mesnetleme ile duvara ankre edilmişlerdir. Yapının ön cephesi ta-mamen sıvalı olduğundan, sıva altında kalan kılıçların bir kısmı tespit edilememiştir. Ancak, yapının arka cephesi ile orta avluya bakan duvar yüzeylerinde yer alan kılıçlar net bir şekilde görülmektedir.

Şekil 5:
Arap Hanı Zemin Kat Planı

Şekil 6:
Arap Hanı 1. Kat Planı

Şekil 7:
Arap Hanı Orta Avlu

Şekil 8:
Arap Hanı 1. Kat

Bitişik nizamda inşa edilmiş olan yapının iki cephesi bulunmaktadır. Tuğla duvarların üzeri taş kaplanmak suretiyle oluşturulmuş cepheler, 19. yüzyıl özellikleri göstermektedir (Şekil 9). Yatay silmelerle bölünmüş olan cepheler, saçak silmesinin üstünde parapetle sonlanır. Simetri ekseninden sağa kaymış olan giriş aksı, yüzeyden bir miktar taşırılarak vurgulanmıştır. Girişin kilit taşı motifli yuvarlak kemeri, üzengi çizgisinde sütun başlığına benzer bir başlık bulunan taş sövelere oturmakta-dır. Kemerli girişin her iki yanında bulunan dekoratif amaçlı pilastrlar ve bu pilastrların üzerinde giden yatay silme bir çerçeve oluşturmaktadır. Zemin kat ve 1. kat pencereleri düşeyde aynı hizada olup, yuvarlak kemer ve taş sövelerle belirginleştirilmişlerdir. Kilit taşları vurgulanmış bu kemerlerin söve-lere oturduğu üzengi hizasında bir başlık bulunmaktadır. Giriş cephesinin her iki köşesine birer kuş evi yerleştirilmiştir (Şekil 9).

Yapının çatı örtüsü, kuzey ve güney cephelerini sonlandıran parapetin gerisinde gizli kalır (Şekil 10). Özgün çatı kaplamasına dair herhangi bir iz bulunmamaktadır. Yapının kuzey cephesine bakan dört adet mekân ile revakın kuzey kanadının beşik tonoz örtüsü biçimsel olarak çatı örtüsüne yansımıştır. Yapının orta avlusunun üzeri ise iki tarafa eğimli bir çatıyla örtülüdür. Ondülin levhalarından oluşan çatı örtüsü özgün olmayıp, galeri boşluğunun etrafını çeviren pencerelerden meydana gelen cam bir bandın üzerinde yükselir.

Şekil 9:
Arap Hanı Giriş Cephesi

Şekil 10:
Arap Hanı Üst Örtü

4. 18. VE 19. YÜZYIL İSTANBUL HANLARININ GENEL ÖZELLİKLERİ

İstanbul şehir hanlarının gelişimi 18. yüzyılda en yüksek noktasına ulaşmıştır. Çok sayıda örneği günümüze kadar gelen 18. yüzyıl İstanbul hanlarından başlıcaları; Çorlulu Ali Paşa Hanı, Büyük Yeni Han, Çuhacı Hanı, Kalcılar Hanı, Kaşıkçı Hanı, Saksı Han, Serpuş Han, Taşhan ve Yıldızlı hanlarıdır (Güran,1978). Yolcu hanlarının zemin katları servis mekânlarına, üst katları ise ikamete ayrılmıştır. Ticaret hanlarında ise zemin kat mekânları depo, üst katlar büro olarak kullanılmıştır. Bunun yanında perakende alışveriş yapılabilen dükkânların olduğu ve bazı bölümleri imalathane olarak kullanılan hanlar da vardır (Benli, 2007).

18. yüzyıl şehir hanları, genel olarak buldukları yerin topografyasına ve parsel durumuna uyan yapılardır (Cantay,1994). Planlardaki düzensizlikler üst katlarda yapılan ve taş konsollara oturtulan çıkmalarla giderilmiştir (Erksan,1956). Avlu sayısı arsanın büyüklüğüne göre değişmektedir. Arsanın biçimine göre şekillenen avlunun formu çoğu zaman düzgün geometrilerde değildir. Az sayıda olmakla birlikte, Galata'da bulunan Saksı Han gibi avlusuz hanlar da bulunmaktadır (Güran,1978). 18.

yüzyıl İstanbul hanları genellikle iki katlı olup, Büyük Yeni Han gibi üç katlı ve Çuhacı Han gibi bodrumlu örnekleri de görmek mümkündür. Giriş kapısından avluya tonozlu bir geçitle ulaşılır. Odalar avluyu çevreleyen revaklara açılmaktadır (Şekil 11). Mekân örtüsü olarak genellikle beşik tonoz ve çapraz tonoz tercih edilmiştir (Erksan,1956).

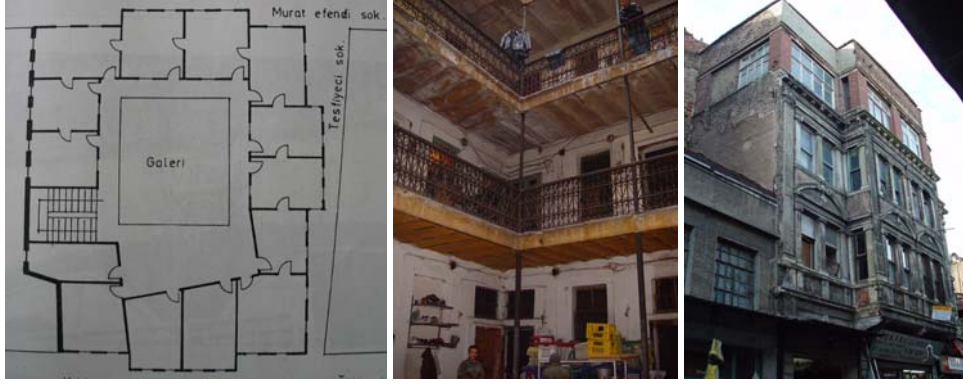
18. yüzyıl Osmanlı hanlarında cephe mimarisi, süsleme kaygısı olmaksızın, yapı elemanlarının kendi içindeki uyumu ile yaratılan estetik anlayışına sahiptir. Bununla birlikte, İmameli Han ve Hasan Paşa Hanı gibi Klasik dönem özellikleri taşıyan han yapılarında, nadir de olsa barok detaylara rastlamak mümkündür (Gülcan,1990). Genellikle kesme taştan ve basık kemerli olan giriş kapısının üzerinde taş konsollu bir çıkmanın yer alması genel bir özelliktir. Zemin kat cepheleri, varsa sokağa açılan dükkânlar ile şekillenmektedir. Çoğunlukla malları depolamaya ayrılmış olan zemin kat mekânlarının cepheye açılan pencereleri yoktur. Üst kat mekânlarının ise, cepheye bakan birer veya ikişer penceresi bulunmaktadır. Pencereler dikdörtgen söveli ve düz atkıdır. Taş-tuğla almaşık duvar örgüsünden oluşan cephe, üstte iki sıra kirpi saçakla son bulur. İç duvarlarda da tuğla hatıllı taş kullanılmakla beraber, sadece taşın kullanılmış olduğu yapılar da mevcuttur. Revak kemerlerini taşıyan payeler genellikle kare kesitli ve taşır (Güran,1978) (Şekil 11).

Şekil 11:
Çorlulu Ali Paşa Hanı

19. yüzyılda ise batılılaşma çabaları ile birlikte İstanbul'un ticaret hayatı ve yapıları da köklü değişimler geçirmiştir. Daha önceki yüzyıllardan farklı olarak, bu dönemde yapılmış İstanbul hanları, daha çok bürolara hizmet vermiş ya da çeşitli malların satıldığı yerler olarak kullanılmıştır. Caferiye Han, Kuveloğlu Han ve Mahmudiye Han, bu amaçla inşa edilmiş 19. yüzyıl hanlarından bazılarıdır (Gülenaz,1998).

19. yüzyıl hanları, batı ile olan etkileşim ve teknolojideki ilerlemelere paralel olarak, Klasik Osmanlı ticaret hanlarından mimari farklılıklar göstermektedir. Revakların yerini, demir korkuluklu galeriler, koridorlar veya holler almıştır (Şekil 12). Artan yer sıkışıklığı nedeniyle yükselen binalar, genel olarak üç, dört veya beş katlı olarak inşa edilmişlerdir. Buna karşın kat yüksekliklerinin nispeten azaldığı gözlenmektedir. Boyutlarının elverdiği ölçüde avluların üzeri iki ya da dört tarafa eğimli cam çatılarla örtülüdür. Döşemeler demir putrelli volta döşemedir. İçe dönük yapılar olan hanların dışa açılmasının belirtisi olarak zemin katlarda da pencereler görülmektedir. 19. yüzyıl İstanbul hanları, üzeri sıvalı tuğla yığma binalardır. Sıva üzerine rölyefik bezeme yapmak kolay olduğundan, Neo-Klasik, Neo-Rönesans ve Neo-Barok ağırlıklı eklektik cepheler, bu dönemde yaygın olarak kullanılmıştır. Pencereler düz atkılı veya kemerlidir (Gülenaz,1998).

Şekil 12:
Kuveloğlu Han

19. yüzyıla tarihlenen hanlardan bazılarının ise, Klasik Osmanlı hanlarını çağrıştıran özellikleri bulunmaktadır. Bu hanlar, tonoz, çapraz tonoz veya aynalı tonoz gibi geleneksel örtü sistemi ile volta döşeme gibi zamanına göre modern örtü sisteminin birarada kullanıldığı; cephe dekorasyonunun klasik Osmanlı ticaret hanları benzeri yalınlıkta olabildiği gibi, batı mimarisinden ödünç alınmış dekoratif elemanların da görülebildiği; yapı malzemesinde ise, klasik Osmanlı ticaret hanlarından farklı olarak demir putrel veya demir karkas kullanıldığı yapılardır (Gülenaz,1998). Giritli Mustafa Paşa Hanı, Gül Kamondo Han, Kuyumcular Hanı, Galata Zincirli Han bu şekilde karma bir sistemle inşa edilmiş 19. yüzyıl hanları arasındadır.

5. ARAP HANI'NIN DÖNEM HANLARIYLA KARŞILAŞTIRILMASI

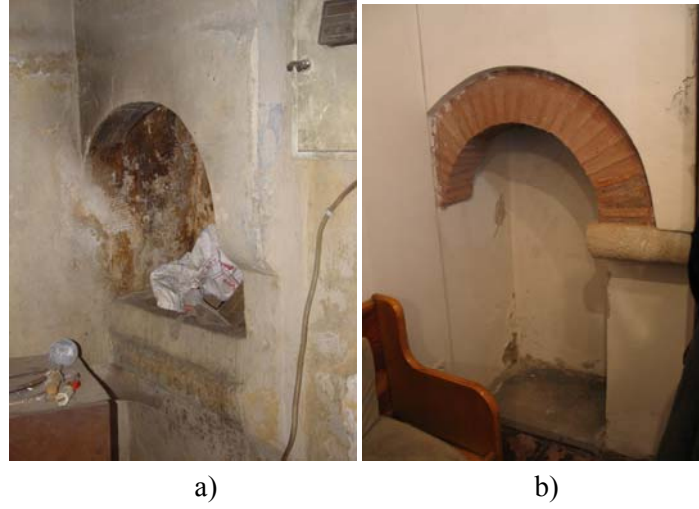
Arap Hanı mekân düzenlenişi açısından klasik Osmanlı ticaret hanlarına benzemekle beraber, yapı malzemesi ve cephe dekorasyonunda 19. yüzyıl batı etkisi açıkça görülmektedir. Bu çelişki nedeniyle yapının 19. yüzyıl tadilatları geçirmiş erken tarihli bir örnek olması ihtimali üzerinde durulmalıdır. 18. ve 19. yüzyıl şehir hanları ile Arap Hanı arasında, plan, cephe ve malzeme özellikleri açısından yapılan tipolojik karşılaştırmalar hem bu problemin yorumlanmasına, hem de dönem hanlarıyla ilgili bilgi birikimimizin artmasına yardımcı olacaktır.

5.1. Plan Özellikleri Açısından

Arap Hanı'nın, arsanın biçimine uygun olarak planlanmış organik yapısı, 18. ve 19. yüzyıl hanlarının ortak özelliğidir. Yapının, tonozlu bir geçitle ulaşılan bir orta avlu ve avluyu kuşatan odalardan oluşan ve klasik Osmanlı han mimarisine uyan mekan kurgusunun da, 19. yüzyıl avlulu iş hanlarında, benzer bir anlayışla tekrarlandığı görülmektedir (Şekil 5 ve 6). Caferiye Han, Kuveloğlu Han, Mahmudiye Han, bu şekilde yapılmış 19. yüzyıl İstanbul hanları arasındadır. Bu noktada, ayırt edici özellik, kat adedidir. Arsa değerinin artması ve yer sıkışıklığı nedeniyle, 18. yüzyılda üç katlı örneklerini görmeye başladığımız hanlar, 19. yüzyılda genellikle üç, dört veya beş katlı olarak inşa edilmişlerdir. Buna göre, iki katlı olan Arap Hanı'nın, arazi rantının yüksek olduğu 19. yüzyılda yapılmış olduğunu düşünmek zordur. Nitekim Küçükpazar Kible Çeşme Sokak üzerinde yer alan Kuveloğlu Han'ın yapım tarihi 1888 olup, dört katlıdır (Gülenaz,1998) (Şekil 12).

Arap Hanı'nda tuvalet dışındaki tüm mekânlarda ocak bulunmaktadır (Şekil 5 ve 6). Bu durum, akla ilk olarak, ikamet fonksiyonunu getirmektedir. Konaklama hizmeti veren Osmanlı şehir hanlarında, genellikle, zemin katlar servis mekânlarına ayrılmış, üst katlar ise ikamet amaçlı kullanılmıştır. Bununla birlikte, Laleli'deki Taş Han (18. yy.) ve Küçükpazar'daki Çorlulu Ali Paşa Hanı (18. yy.) gibi, zemin kat mekânlarında da ocak bulunan, dolayısıyla, zemin katların da ikamete ayrılmış olduğu örnekler mevcuttur (Aksu,1999). Arap Hanı'nda ocakların mekân içerisindeki konumları da, ilk bakışta, akılda soru işaretleri bırakmaktadır. İki oda dışındaki tüm ocaklar, köşelere yerleştirilmiştir (Şekil 13a). Bu durum, ısınma amaçlı kullanılan ocağın mekânın ortasına yerleştirilmesi gibi genel bir kanya ters düşmekle birlikte, Cedit Mehmet Efendi Medresesi ve Çorlulu Ali Paşa Medresesi gibi 18. yüzyıl yapılarında, ocakların köşelerde konumlanmış örneklerini görmek mümkündür (Şekil 13b).

İstanbul şehir hanları içerisinde yolculara hizmet veren hanlar dışında, bekar odaları diye adlandırılan ve şehre çalışmaya gelmiş, fakat evi olmayan insanların barınması için yapılmış hanlar da bulunmaktadır. Bu tip yerlerde ikamet edenlerin, 1882’de, İstanbul’un genel nüfusuna oranı yüzde ikidir (Gülenaz,1998). 1943 tarihli Pervititch haritalarında “Arap Oteli” olarak adlandırılan Arap Hanı’nın, ticaretin odak noktası olan hanlar bölgesine yakın konumu nedeniyle, nüfusun küçümsenemeyecek bir yüzdesine hizmet veren bekar odalarından biri olarak inşa edilmiş olması ihtimal dahilindedir. Ancak, tam da aynı nedenden ötürü, içerisinde ikamet edilmeyip, çeşitli malların imalat ve satışının yapıldığı, depolandığı veya büroların bulunduğu Osmanlı ticaret hanlarından biri de olabilir. Ancak, hanın isminin Şark Ticaret yıllıklarında da geçmiyor olması bu ihtimali düşürmektedir.

Şekil 13:
Ocaklar

5.2. Cephe Özellikleri Açısından

Klasik Osmanlı han mimarisine uyan mekân anlayışının aksine, Arap Hanı’nın cepheleri, neo-rönesans diyebileceğimiz bir üslupta yapılmış olup, 19. yüzyılın batılı karakterini net bir şekilde yansıtmaktadır (Şekil 9). Mekân kurgusu ve cephe düzeni arasında görülen bu çelişki, hanın, 19. yüzyıl tadilatları geçirmiş, daha erken tarihli bir yapı olması olasılığının tartışılmasına neden olmuştur. İncelenen hanlar arasında, 19. yüzyıl müdahaleleri geçirmiş erken tarihli yapılar mevcuttur. Örneğin, 18. yüzyıl yapısı olan Yıldızlı Han’ın giriş kapısı ve girişi orta avluya bağlayan geçit üzerinde yer alan pencere ve kapıların, Arap Hanı’ndakine çok benzeyen bir üslupla yenilenmiş olduğu görülmektedir (Şekil 14).

Şekil 14:
Yıldızlı Han

Arap Hanı’nın, kuzey ve güney cephelerinin tuğla duvar üzerine taş kaplama olduğu düşünüldüğünde, kaplamanın var olan bir cephenin üzerine sonradan giydirilmiş olması mümkün gibi görünmektedir. Taş kaplamanın kalınlığı 11-12 cm.dir. Pencereilerin yuvarlak kemerli olan kısmında, kemer kalınlığı, yaklaşık kaplama kalınlığı kadardır. Kaplamanın gerisinde kalan duvar, ortalama 35 cm. kalınlığında olup, yapının beden duvarlarına nazaran daha incedir. Duvar kalınlıklarında görülen bu

farklılık cephenin tamamen yenilenmiş olabileceği ihtimalini de düşündürmektedir. Hanın orta avluya bakan cepheleri, kuzey ve güney cepheleri ile aynı mimari üsluba sahip olmakla beraber, yapılan kısmi sıva raspaı sonucu, taş kaplama tekniğinin bu bölümde tekrarlanmadığı anlaşılmaktadır. İç ve dış arasında görülen üslup birliği, dış cepheler üzerinden tartışılan, cephenin yenilenmiş olması olasılığını, iç cepheler için de geçerli kılmaktadır.

Osmanlı mimarisinde cephe, kullanılan malzeme ve yapım tekniği açısından belli bir özeni yansıtır. Batıda Rönesans'la birlikte görülen mevcut yapıların cephelerini giydirme anlayışı Osmanlı mimarisine yabancısıdır. Ancak yapı, yangın, deprem vb. afetler nedeniyle zarar görmüşse, döneminin özelliklerini yansıtan tadilatlar görülebilmektedir. Bu nedenle, öncelikle, Arap Hanı'nın 19. yüzyılda geçirmiş olabileceği afetler araştırılmış, 1861 ve 1892 tarihlerinde, Küçükpazar'da meydana gelen, kayıtlara geçmiş iki büyük yangın tespit edilmiştir. Yapım tarihi tam olarak bilinmemekle beraber, Arap Hanı, 18. yüzyıl veya 19. yüzyılın başlarında yapılmış bir yapı ise, 1841 ve 1894 yıllarında, İstanbul'da meydana gelen depremlerde de hasar görmüş olabilir (Pamukciyan,1994). Ancak, taş kaplamadan alınan numunelerin incelenmesi sonucunda, taşın yüzeyinde görülen siyah tabaka oluşumuna, yangının değil, hava kirliliğinin neden olduğu anlaşılmıştır. Bu durumda, yangında zarar görmüş cephenin yenilenmesi gibi bir ihtiyaç ortaya çıkmışsa, bu uygulama, 1892 yangınına takiben yapılmış olmalıdır. Bununla birlikte, güney cephesinin her iki köşesinde yer alan kuş evlerinin varlığını, 19. yüzyılın sonunda yapılmış bir cepheyle bağdaştırmak oldukça zordur. Galata'da Serpuşçu Han ve Tah-takale'de Şeyh Davut Hanı gibi, 19. yüzyıla tarihlendirilen hanların cephelerinde de kuş evleri vardır (Barışta,2000). Ancak, adı geçen hanlar, 18. yüzyıl Osmanlı han mimarisinin cephe anlayışını devam ettirmiş olmaları bakımından Arap Hanı'ndan ayrılmaktadır.

5.3. Malzeme ve Yapım Teknikleri Açısından

Arap Hanı'nın tuğla kagir beden duvarları, 18. yüzyıl han mimarisinin taş-tuğla almaşık duvar örgüsünden farklı olup, 19. yüzyıl özellikleri gösterir. Bununla birlikte, mekanların üzerinin volta döşeme yerine beşik tonozla örtülü oluşu, hanın, tipik bir 19. yüzyıl hanı olmadığına işaret eder. İstanbul hanları içerisinde bu şekilde Klasik Osmanlı hanlarına ait özellikler ile batı etkisinin bir arada görüldüğü hanlar mevcuttur. Bunlardan Eminönü Mercan'da bulunan Giritli Mustafa Paşa Hanı, Arap Hanı ile en fazla benzerlik gösteren yapıdır (Şekil 15). 1868 yılına ait Şark Ticaret yıllıklarında adı geçen hanın bu tarihten önce inşa edildiği düşünülmektedir (Cervati, 1868). Az katlı oluşu, orta avlu etrafında yerleştirilmiş odalardan oluşan planı ve 19. yüzyıl özellikleri gösteren cephesi ile Arap Hanı'na benzeyen bir başka yapı, Galata'da bulunan Zincirli Han'dır (Şekil 16). Ancak, yakın zamanda zemin kat mekânlarında yapılmış sıva raspaı sonucu ortaya çıkan taş-tuğla almaşık duvar örgüsü, hanın, 18 veya daha önceki bir yüzyıla ait olduğunu göstermektedir. Böyle bir örnek, detaylı bir inceleme yapıldığında, Arap Hanı, Giritli Mustafa Paşa Hanı gibi hem 18, hem de 19. yüzyıl özellikleri gösteren diğer hanlarda da benzer bir durumla karşılaşılabileceğine işaret etmektedir.

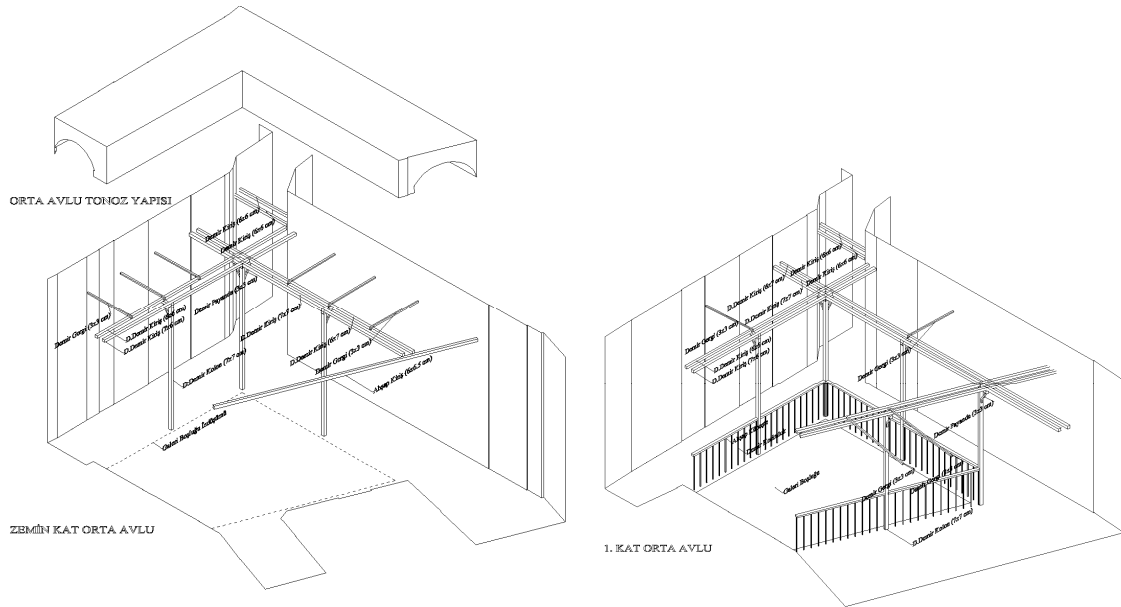
Şekil 15:
Giritli Mustafa Paşa Hanı

Şekil 16:
Zincirli Han

Orta avluda bulunan galerinin beşik tonozunu taşıyan dövme demirden yapılmış kolon ve kirişlerden oluşan sistem, yapıya özgü strüktürel bir çözüm olarak karşımıza çıkmaktadır (Şekil 17 ve 18). Tonozun yükü, karşılıklı duvarlara oturan ve aralarındaki mesafe 13-14 cm. olan iki adet kirişe taşınmaktadır. Kuzey-güney ve doğu-batı doğrultusunda yerleştirilmiş olan kirişler sürekli olup, keşişme noktalarında birbiri içerisinden geçirilmek suretiyle inşa edilmişlerdir (Şekil 18). Bu işlemi yerinde uygulamanın güçlüğü göz önüne alındığında, kirişlerin, önceden, istenilen şekilde hazırlanıp, bir bütün halinde monte edilmiş olabileceği düşünülebilir. Ancak, dar bir mekân olması nedeniyle, bu olasılık da oldukça zor bir yapım sürecini gerektirmektedir.

Başka hiçbir yapıda rastlanmayan bir çözüm olması, galeriyi taşıyan konstrüksiyonun özgün yapıya ait olup olmadığı sorusunu gündeme getirmektedir. Yapım tekniğı, ilk bakışta, duvar kaldırma sırasında kullanılan tekniğe benzemekle birlikte, kirişlerin doğrultusunda olduğu varsayılabilir duvarlar, plan şemasıyla örtüşmemektedir. Önceki bölümde, yapının, yangın, deprem vb. bir afetten dolayı hasar görmüş olabileceğine dair yapılan tartışmaların paralelinde, tadilat geçirmiş erken tarihli bir yapının varlığı sorgulanabilir. Galeriyi taşıyan konstrüksiyonun yenilenmesini gerektirecek çapta bir tadilat, yapının en azından zemin kat seviyesine kadar yıkılmış olduğu varsayımına dayanır ki, sıva raspa yapılmadan bu konuda net bir veri elde etmek mümkün değildir. Bununla birlikte, orta avlunun güney duvarı üzerinde doğu- batı doğrultusunda yer alan ahşap kirişin, yapı elemanı olarak handa bir benzerinin bulunmayışı, kirişin, bahsi geçen erken tarihli yapıya ait olabileceğini düşündürmektedir. Ancak, var olan bir demir gergi ya da kirişin, sonradan ahşapla değiştirilmiş olması da ihtimal dahilinde olduğundan, kesin bir yargıya varabilmek için, ahşabın yaşının tespit edilmesi gerekmektedir. Erken tarihli bir yapı varsayımı, beraberinde, yapının birinci katındaki mekânlara ulaşımı sağlayan galerinin özgün halinin nasıl olabileceği sorusunu da getirmektedir. 18. yüzyıl han yapılarının revak çözümleri göz önüne alındığında, bu olasılık üzerinde durmakta fayda görülmüştür. Ancak, mevcut yapıda, böyle bir strüktürün varlığına dair herhangi bir iz tespit edilememiştir. Orta avlunun ebadı ve kat yüksekliklerinin de böyle bir çözüme elverişli olduğunu söylemek pek mümkün değildir. Sonuç olarak, demir kolon ve kirişlerden oluşan strüktürün, yapıya sonradan eklendiğine dair kesin bir veri bulunmamaktadır. Aksine, özgün tasarımın bir parçasıysa, yapı, 19. yüzyıl başlarında inşa edilmiş olmalıdır. Çünkü demirle ilgili yapım tekniklerinin oldukça geliştiğı 19. yüzyılın ikinci yarısında, böyle bir sistemin çözüm olarak tercih edildiğini düşünmek zordur.

Şekil 17:
Arap Hanı Orta Avlunun Konstrüksiyon Şeması

Şekil 18:
Arap Hanı Demir Konstrüksiyon Detayı

Arap Hanı'nda orta avlunun üzeri iki tarafa eğimli bir çatıyla örtülüdür (Şekil 10). Ondülin levhalardan oluşan çatı örtüsünü taşıyan demir aşık ve mertekler, ortalama 60 cm. yüksekliğindeki pencerelerden meydana gelen cam bir bandın üzerine oturur. 18. yüzyılın açık avlulu hanlarının aksine, 19. yüzyılda inşa edilmiş hanların büyük çoğunluğunda, değişen malzeme ve yapım teknolojilerinin sağladığı imkânlar ölçüsünde, orta avlunun üzeri, iki ya da dört tarafa eğimli, cam bir çatıyla örtülmüştür (Şekil 20). Mevcut durumda, Arap Hanı'nın ondülin levhalardan oluşan üst örtüsünün 20. yüzyıl eki olduğu açıktır. 1943 Pervititch haritalarında, orta avlunun üzerinde camlı bir çatının olduğu belirtilmiştir (Şekil 4). Ancak, strüktürü oluşturan aşık ve mertekler arasındaki mesafe, camın yerleştirilmesi için uygun görünmemektedir. Benzer örneklerde, camların, kısa kenar doğrultusunda, yaklaşık 30 cm. arayla yerleştirilmiş, ters T formunda merteklere oturtulduğu görülmektedir (Şekil 20). Arap Hanı'nda böyle bir sistemin varlığı düşünülebilir, fakat doğruluğunu kanıtlayacak herhangi bir yapısal veriye rastlanamamıştır. Giritli Mustafa Paşa Hanı gibi, özgün halinde açık avlulu olduğu bilinen bazı hanlarda, avlunun üzerinin sonradan kapatılmış olması, Arap Hanı'nda avluyu örten konstrüksiyonun özgünlüğünün tartışılmasına neden olmuştur. İlk tasarımında açık avlulu olarak planlanmış han yapılarında, avlu cepheleri mutlaka bir saçakla sonlanmaktadır (Şekil 19). 19. yüzyıl kapalı avlulu hanların hiçbirinde rastlanmayan bu detay, ayırt edici bir özelliktir. 18. yüzyıl hanlarında genellikle kirpi saçak, 19. yüzyıl yapılarında ise profilli bir silme olarak ifade bulan bu bitiş detayının herhangi bir türünün, Arap Hanı'nda uygulandığına dair bir iz bulunmamaktadır. Bununla birlikte, çatıyı oluşturan strüktürün üzerine oturduğu duvar kotlarında görülen düzensizlik, bir müdahalenin varlığına işaret etmekte ve çatının üzerinde yükseldiği pencere sırası bu düzensizliği gidermek üzere konulmuş gibi görünmektedir (Şekil 10).

Kalcılar Hanı

Çuhacı Han

Giritli Mustafa Paşa Hanı

Şekil 19:
18. Yüzyıl İstanbul Hanları Orta Avlularından Örnekler

Mahmudiye Han

Gül Kamondo Han

Kuveloğlu Han

Şekil 20:

19. Yüzyıl İstanbul Hanları Orta Avlularından Örnekler

SONUÇ

Dönem hanlarıyla yapılan karşılaştırmalar, Arap Hanı'nın özgün yapı elemanlarına ilişkin çeşitli olasılıkların değerlendirilerek, konunun çok yönlü olarak ele alınmasını sağlamıştır. Aynı zamanda yapının tarihlendirilmesine çalışılmış, ancak, daha kapsamlı bir araştırmaya zemin oluşturması açısından önemli sayılabilecek bu tartışmanın sonucunda, kesin bir yargıya varmak mümkün olamamıştır.

Öncelikle, günümüzde imalathane ve depo olarak kullanılan hanın özgün fonksiyonuna dair bir değerlendirme yapılmıştır. Yapının tüm mekânlarında ocak bulunması ve Pervititch haritalarında "Arap Otel" şeklinde adlandırılmış olması, akla ikamet fonksiyonunu getirmektedir. Arap Hanı'nın kente çalışmaya gelmiş insanların ikamet ettiği bekâr odalarından biri olarak inşa edilmiş olması muhtemeldir.

Arap Hanı'nın, Klasik Osmanlı hanları ile 19. yüzyıl hanlarına ait mimari özellikleri bir arada taşınması, inşa tarihine ilişkin tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Yapının arsanın biçimlenişine uyan plan şeması ve revaklı bir orta avlu etrafına yerleştirilmiş odalardan meydana gelen mekân kurgusu 18. ve 19. yüzyıl hanlarının ortak özelliğidir. Bununla birlikte arazi rantının yüksek olduğu 19. yüzyılda, özellikle de Eminönü- Laleli- Beyazıt üçgeninde iki katlı hanlara pek rastlanmaz. Bu nedenle, öncelikle, hanın 19. yüzyıl tadilatları geçirmiş erken tarihli bir örnek olması ihtimali üzerinde durulmuştur. Bu ihtimal, yapının geçirmiş olabileceği afetler göz önüne alınarak, cephe özellikleri ve malzeme ve yapım teknikleri açısından değerlendirilmiştir. Yapının tuğla duvar üzerine taş kaplama olan cepheleri sonradan giydirilmiş veya tamamen yenilenmiş olabilir, ancak orta avlunun 1. kat revağını taşıyan demir kolon ve kirişlerin yapıya sonradan eklendiğine dair hiçbir veri bulunmamaktadır. Aksine, özgün tasarımın bir parçasıysa, yapının, demirle ilgili yapım tekniklerinin henüz çok gelişmediği 19. yüzyıl başlarına tarihlenmesi daha akla yatkındır.

Sonuç olarak, Arap Hanı üzerine yapılan bu çalışma, yapı ile ilgili detaylı bilgi elde edilmesinin yanı sıra İstanbul'daki 18. ve 19. yüzyıl şehir hanlarının plan, cephe, malzeme ve yapım sistemleri üzerine bir tartışmaya olanak sağlaması açısından önemlidir.

KAYNAKLAR

1. Aksu, H.D. (1999) *Çorlulu Ali Paşa Hanı'nın Restorasyon Projesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
2. Barışta, H.Ö. (2000) *Osmanlı İmparatorluğu Dönemi İstanbul'dan Kuşevleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
3. Benli, G. (2007) *İstanbul Tarihi Yarımada'da Bulunan Han Yapıları ve Avlulu Hanların Koruma Sorunları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
4. Cantay, G. (1994) Hanlar, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt 3, s. 548-550.
5. Cervati, R.C. (1868) *L'indicateur Constantinopolitain Guide Commercial, Première Année*, publié par Cervati Frères, Constantinople.

6. Erksan, M. (1956) *İstanbul Hanları*, Yayınlanmamış Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul.
7. Ersoy, B. (2001) Osmanlı Şehir İçi Hanlarının İşlevleri, *EJOS IV*, Proceedings of the 11th International Congress of Turkish Art, Utrecht- The Netherlands, August 23-28 1999), No: 16, p. 1-3.
8. Göktaş, D. (2005) *Eminönü Küçükpazar'da Arap Hanı Restorasyon Projesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
9. Gülcan, T. (1990) *18. yüzyıl İstanbul Tarihi Yarımada Ticaret Hanları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
10. Gülenaz, N. (1998) *İstanbul'daki 19. Yüzyıl ve Sonrası Osmanlı Ticaret Han ve Pasajlarının Stil ve Fonksiyon Bakımından İncelenmesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
11. Güran, C. (1978) *Türk Hanlarının Gelişimi ve İstanbul Hanları Mimarisi*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul.
12. Işıközlü, F. (1973) İstanbul'un Eski Vakıf Hanları, *Vakıflar Dergisi*, Cilt X, s. 421-424, Ankara.
13. Kuban, D. (1994) Eminönü, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt 3, s. 158-164.
14. Pamukciyan, K. (1994) Depremler, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt 1, s. 33-35.
15. Pamukciyan, K. (2002) *İstanbul Yazıları*, Aras Yayıncılık, İstanbul.
16. Süreyya, M. (1996) Abdüsselam Efendi, *Sicill-i Osmani*, 139, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Makale 02.12.2009 tarihinde alınmış, 24.11.2010 tarihinde düzeltilmiş, 09.12.2010 tarihinde kabul edilmiştir. İletişim Yazarı: D. BOYACIOĞLU (didemboyacioglu@gmail.com).